

18. Yüzyılda Şahsi Bir Kütüphanenin İnşası ve Dağılışı: Mehmed İsmet Efendi Kütüphanesi Örneği*

Formation and Dispersion of a Personal Library in the 18th Century: The Case of Mehmed İsmet Efendi's Library

İsa Uğurlu¹

*Bu makale, İstanbul Medeniyet Üniversitesinin ev sahipliğinde 7-9 Eylül 2022'de düzenlenen III. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi'nde sunulan "Mehmed İsmet Efendi Kütüphanesinin Serüveni" başlıklı bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş hâlidir. Makalenin yazım aşamasında ihtiyaç duyduğum arşiv belgelerini ve yazma eserleri cömertçe benimle paylaşan Başkanlık Osmanlı Arşivi, Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi ve Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi personeline çok teşekkür ederim.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
İsa Uğurlu (Dr.),
Sabancı Üniversitesi, Tarih Bölümü,
İstanbul, Türkiye
E-posta: isaugurlu@sabanciuniv.edu
ORCID: 0000-0003-1416-8915

Başvuru/Submitted: 31.05.2024
Revizyon Talebi/Revision Requested:
27.08.2024
Son Revizyon/Last Revision Received:
10.09.2024
Kabul/Accepted: 11.09.2024

Atıf/Citation: Uğurlu, İsa. Formation and Dispersion of a Personal Library in the 18th Century: The Case of Mehmed İsmet Efendi's Library. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 14/2, (Eylül 2024): 529-552.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2024.1493681>

ÖZ

Bu makale, 18. yüzyılın önemli entelektüellerinden biri olduğu anlaşılan fakat bugüne kadar hakkında yeterince çalışma yapılmayan Mehmed İsmet Efendi'nin (ö. 1747) şahsi kütüphanesi hakkındadır. Mehmed İsmet Efendi, İslami ilimlerde yetkin bir müderris, Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler kaleme alabilecek kadar iyi yetişmiş bir şair, astronomi meseleleri üzerine kalem oynatan ve devlet adamları için yıllık takvimler hazırlayan bir müneccim, en az beş tarikattan şeyhlik hilafeti alan bir mutasavvıf ve devrin önemli hattatlarından biriydi. Makale, "hezarfen" olarak nitelenebilecek Mehmed İsmet Efendi'nin kütüphanesini kurarken benimsediği stratejileri incelemiştir. Onun babasından kalan bir koleksiyonu, sahip olduğu servet sayesinde ölünceye kadar büyüttüğü, bunu yaparken ilgi duyduğu ilim dallarına müteallik eserler toplamaya özen gösterdiği, kendi kütüphanesine koymak amacıyla kitap ve risaleler istinsah ettiği ve başkalarının kitaplarını zimmetine geçirmeye teşebbüs ettiği makalenin tezlerindedir. Makalenin son bölümü ise kütüphanenin akıbetine odaklanmaktadır. Mehmed İsmet Efendi'nin ölümünden sonra kütüphanesinin hızla dağıldığı ve kitaplarının arkadaşları ve devrin kitap koleksiyonerleri tarafından satın alındığı bu bağlamda ortaya çıkarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Entelektüel Tarihi, Osmanlı Kitap Kültürü, Osmanlı Kütüphaneleri, Koleksiyonlar, Koleksiyonerler, Mehmed İsmet Efendi, Nakşibendilik

ABSTRACT

This article presents the personal library of Mehmed İsmet Efendi (d. 1747), an understudied Ottoman intellectual from the eighteenth century. Mehmed İsmet Efendi was a proficient madrasa professor in Islamic sciences, a well-trained poet who was capable of composing Turkish, Arabic, and Persian poetry, an astronomer who engaged in issues related to astronomy and prepared annual calendars for statesmen, a Şüfi master who had authorization in at least five Şüfi orders, and one of the leading calligraphers of the period. The present article examines the strategies this polymath adopted during his library formation. It is argued that thanks

to the wealth he possessed, he expanded the manuscript collection inherited from his father until his death. He paid special attention to collecting books related to the branches of science that interested him. As a calligrapher, he copied books and pamphlets to add them to his library and also attempted to embezzle others' books. The last section of this paper focuses on the aftermath of the library. It reveals that after Mehmed İsmet's death, his manuscript collection was quickly scattered, and his books were acquired either by his friends or by book collectors of the period.

Keywords: Ottoman Intellectual History, Ottoman Manuscript Culture, Ottoman Libraries, Collections, Collectors, Mehmed İsmet, Naqshbandism

EXTENDED ABSTRACT

Mehmed İsmet Efendi (d. 1747), a prominent intellectual in the first half of the 18th century, was a distinguished professor in Islamic sciences, a poet and scholar who authored works in Turkish, Arabic, and Persian, an astronomer who conducted studies in astronomy, a well-known calligrapher of his time, and a Şüfî master who had authority in five different Şüfî orders. In addition to these qualities, he deserves attention for the extensive library he has succeeded in establishing in his household. Focusing on the surviving manuscripts of Mehmed İsmet and his previously neglected probate inventory, this article examines the formation process of the library he managed to establish, the strategies he adopted during this process, and the fate of the library following his death. By focusing on his library, which contained abundant works on Islamic sciences, poetry, and astronomy, this study contributes to ongoing research on Ottoman manuscript culture, book collecting, and Ottoman libraries and determines Mehmed İsmet's place in Ottoman intellectual history.

While examining the formation process of the library, the first claim of the article is that the foundation of Mehmed İsmet's library was a collection inherited from his father, İbrâhîm Agha, who was the steward of one of the grand viziers during the reign of Mehmed IV (r. 1648-1687). In addition, it is asserted that Mehmed İsmet managed to successfully expand his library by effectively using substantial wealth and economic power. Moreover, it is demonstrated that Mehmed İsmet's collection grew with the books and treatises inherited from his brother Osmân Efendi, who died in December 1734 in Kavala, where he was the judge of the city. However, the number of manuscripts inherited from Osmân Efendi seemed extremely limited. The existing literature widely suggests that, except for those belonging to well-established ulema families who were controlling high-ranking offices in official ulema establishments, the wealth accumulation of the eighteenth-century Ottoman ulema was very limited to the extent that they survived with deep economic concerns. Yet, Mehmed İsmet lived in prosperity thanks to the substantial wealth inherited from his family, the gratuities he received from the panegyric poems he presented to high-ranking officials as well as the proceeds from the authored and translated works he did for them, his income from his professorship, his earnings from calligraphy, and the allowance from the pious foundation of Kādîzâde Mehmed Efendi, of which he was a trustee for a while. It is among the theses of the article that he financed the

formation of his library with this wealth and, in line with his professional and personal interests, succeeded in establishing a library predominantly containing scholarly works pertaining to Islamic sciences, astronomy, and Sufism.

Another claim of this article is that as a skilled calligrapher of his age, Mehmed Ismet benefitted from his reputation when establishing his library. He relied on calligraphy not only to sustain his livelihood but also to reduce the expenses of creating a book collection. Available data demonstrate that he copied 28 books and 93 treatises for his library. Given that the entire collection did not survive to the present day, it can be assumed that the number of scholarly works that Mehmed Ismet duplicated and added to his collection was higher. He particularly enjoyed copying and collecting treatises, classifying and bounding them according to language, subject, and author. It can be argued in this respect that he was in full harmony with the eighteenth-century Ottoman intellectual circles, where treatises and pamphlets were in circulation. Nevertheless, one of the characteristics that distinguished Mehmed Ismet from the remaining book collectors of the period was his desire to expand his library by manipulating his official position. For instance, under the pretext of copying for his own library, he misappropriated 129 books belonging to the book collection of Kādīzāde Mehmed Efendi's waqf, of which he was a trustee for a period. The fact that 51 of these books contained his ownership records and seventeen bore his personal seal indicates that he might have also embezzled books from other libraries and collections. However, no clear evidence of this possibility has been found.

The rich book collection that Mehmed Ismet was able to build by utilizing his personal and familial connections, his wealth, and his skills in calligraphy were expeditiously dispersed in a short time following his death. His books were purchased by his friends and the book collectors of the period, including high-ranking statesmen. This was such a rapid and sudden development that in his probate inventory, which was recorded seventy days after his death, only a few works related to Ottoman, Persian, and Arabic poetry were recorded. This situation contradicts given his skill in writing Turkish, Persian, and Arabic poems. The mention of only fifteen divans in the inventory and the complete absence of literary works by the great figures of classical Ottoman poetry such as Aḥmad Paşa (d. 1497), Neđjātī (d. 1509), Zātī (d. 1546), Fuđūlī (d. 1556), Khayālī (d. 1557), Nef'ī (d. 1635), Nābī (d. 1712), and Nedīm (d. 1730) are clear indications of the sudden and rapid dispersal of the collection. This situation had prevented his library from being established as a permanent building until now. However, a significant portion of his books have been preserved in various book collections and have survived to date.

Giriş

Osmanlı devlet adamlarının ve önde gelen âlimlerin 18. yüzyılda kurdukları müstakil kütüphaneler öteden beri Osmanlı tarihçilerinin dikkatini çekmiştir. Fakat Osmanlı kültür tarihçiliğinin beslendiği arşiv malzemesi çeşitlenip zenginleştikçe tarihçilerin ilgileri, soruları ve yöntemleri de değişmekte ve dönüşmektedir. Örneğin, vakıf kütüphaneleri hakkındaki esaslı araştırmalarıyla bilinen İsmail Erünsal'ın çalışmalarında olduğu gibi resmî arşiv malzemesine ve vakfiyelere dayanılarak müstakil kütüphanelerin kuruluşu, işleyişi ve organizasyonu anlaşılacak istenmiştir.¹ Son yıllarda icra edilen çalışmalarda ise bu birincil kaynaklara ek olarak yazmaların barındırdığı kayıtlar da tarihçilerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Bu sebeple Osmanlı vakıf kütüphanelerinin kuruluş ve oluşumu, yeni çalışmalarda söz konusu kayıtlara dayanılarak anlaşılacak istenmiştir. Bu bağlamda, Veliyyüddin Cârullah Efendi, Şehid Ali Paşa ve Fâzıl Ahmed Paşa kütüphaneleri üzerine yapılan çalışmaları hatırlamak gerekir.²

18. yüzyılda kurulan müstakil vakıf kütüphanelerine odaklanan bu çalışmalara rağmen, kitap topladığı bilinen ancak ömrü müstakil bir binada vakıf kütüphanesi kurmaya el vermeyen Osmanlı kitap koleksiyonerleri hakkında teferruatlı çalışmalar henüz yapılmamıştır veya tamamlanmış değildir.³ Bu çalışmanın amacı, 18. yüzyılın önemli kitap koleksiyonerlerinden biri olduğu anlaşılan Mehmed İsmet Efendi'nin (ö. 1747) kütüphanesini tanıtip analiz etmektir. Mehmed İsmet Efendi'nin günümüzde Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi koleksiyonunda yer alan yazmalarındaki temellük kayıtları ile kadı sicilleri taranarak bulunan terekisi karşılaştırılarak yapılan bu çalışmada, kütüphanesinin oluşumu ve ölümünden sonraki akıbeti açıklığa kavuşturulacaktır. Mehmed İsmet Efendi'nin tarihî ve entelektüel biyografisi de dikkate alınarak yapılacak bu çalışmada şu sorulara cevap aranmaktadır: Mehmed İsmet Efendi'nin içinde bulunduğu ilişki ağlarının kütüphanesinin oluşumuna ve ölümünden sonraki

- 1 İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik* (İstanbul: TİMAŞ, 2020). Osmanlı kütüphaneleri hakkındaki literatürün gelişimini takip etmek için bu kitabın her baskıda güncellenen kaynakçasına bakılabilir. Söz konusu kitaba bu makalede yapılacak atıflar kitabın 2015'te çıkan ikinci baskısına aittir.
- 2 *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Notları*, ed. Berat Açıl (Ankara: Nobel, 2015). Bu kitabın bazı değişikliklerden sonra yapılan yeni baskısı için bk. *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Açıl (İstanbul: İLEM, 2020). Tülay Artan'ın, Şehid Ali Paşa'nın yazma eser koleksiyonuna odaklanan projesinin ilk bulguları için bk. "On Sekizinci Yüzyıl Başında Osmanlı Bilgi Üretimi ve Dağılımı: Yazma Eser Koleksiyonları ve Koleksiyonerler Arasında Şehid Ali Paşa'nın Yeri", *Müteferrika* 58 (2020), 5-40. Genelde Köprülü Kütüphanesini özelde ise Fâzıl Ahmed Paşa koleksiyonunu merkeze alarak sürdürülen çalışmalar için bk. M. Fatih Çalışır, "Osmanlı Kültür Tarihine Bir Katkı: Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu", *Osmanlı Tarihinde Köprülüler Dönemi (1656-1710): Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar içinde*, ed. M. Fatih Çalışır (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2024): 383-414; Berat Açıl, "Kütüphane Fihristlerinin Tenkitli Neşrine Doğru: Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu'na Ait Defterlerin Mukayesesi", 415-450; Sami Arslan, "Metin İçinde Metin: Müstensihlerin Gözünden Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu", 451-488; Tufan Kara, "Temellük Tarihlerinden Tarih Yazmak: Köprülü Kütüphanesi Örneği", 489-506. Ayrıca bk. Berat Açıl, "Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu ve İlimler Tasnifi: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Darulfunun İlahiyat* 35/1 (2023), 129-152; Nimet İpek – Gülsüm Gülsev Şanver, "A Historiographical View into Catchword Practices in Islamic Manuscripts". (Yayın Aşamasında).
- 3 17 ve 18. yüzyılların önde gelen kitap koleksiyonerlerinden biri olup dört defa reisülküttab olarak hizmet veren Şirvânî Ebübekir Efendi'nin (ö. 1722) koleksiyonerliği için bk. Ali Aslan, *Yazma Eserlerde Mülkiyet Tezâhürleri ve Temellük Kayıtları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

akıbetine etkisi ne ölçüde olmuştur? Mehmed İsmet Efendi'nin kişisel ilgileri kütüphanesinin şekillenmesine katkıda bulunmuş mudur? Bu ve benzeri sorular sayesinde, müstakil bir kütüphane kurmaya ömrü yetmeyen bir Osmanlı âlimi ve kitap koleksiyonerinin kütüphanesinin anlamlandırılacağı umulmaktadır.

1. Mehmed İsmet Efendi'ye Dair Bazı Notlar

Mehmed İsmet Efendi'nin kapsamlı bir biyografisi henüz yazılmamış olmakla birlikte, şimdiye dek yapılan birkaç çalışmada onun hayat hikâyesi, eserleri, şairliği, âlimliği kısa da olsa tanıtılmıştır. Bu çalışmaların ilki, Ekmeleddin İhsanoğlu'nun editörlüğünde 1997'de yayımlanan *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*'dir. Bu eserde *Tuhfe-i Hattâtîn*, *Âdâb-ı Zurâfâ*, *Bâğçe-i Safâ-ındüz* gibi tezkirelere dayanılarak Mehmed İsmet Efendi'nin biyografisi verildikten sonra, astronomiye müteallik eserlerinden olan *Risâle-i Tedâhul* ve iki adet takvimine dikkat çekilmiştir. Mehmed İsmet hakkındaki ilk kapsamlı çalışmalar ise Salim Aydüz tarafından yapılmıştır. Aydüz, 2009'da çıkan "İsmet Mehmed Efendi (ö. 1747) ve *Tedâhul-i Seneye Dair Risâlesi*" başlıklı iki bölümlü makalesinde, bahsi geçen tezkirelere ilaveten Mehmed İsmet Efendi'nin telif ve tercüme ettiği eserlere ve istinsah ettiği yazmalara dayanarak onun hayatı, eserleri ve şairliğine dair notları derleyip aktardıktan sonra, makalenin ikinci bölümünde *Risâle-i Tedâhul*'a odaklanarak söz konusu eseri notlandırarak yayımlamıştır. Aydüz'ün Mehmed İsmet hakkındaki ikinci çalışması *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin 2016'da çıkan EK-I cildi için hazırladığı "İsmet Mehmed Efendi" maddesidir. Ancak, burada 2009'da yayımlanan makaledeki bulguların tekrar edilmesiyle yetinilmiştir. Mehmed İsmet Efendi hakkındaki ikinci ansiklopedi maddesini, Yunus Kaplan Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS) için 2014'te ikincil kaynaklara dayanarak hazırlamıştır. Abdullah Uğur, 2020'de yayımlanan "Muhammediye'nin Bir Beyti Üzerine Mehmed İsmet'in Şerhi" başlıklı makalesinde Salim Aydüz'ün zikredilen çalışmalarında ortaya çıkan hatalı malumatı düzelterek Mehmed İsmet Efendi biyografisine katkıda bulunmuştur. Son olarak, Mehmed İsmet Efendi'nin meşhur bir şerhini yayımlayan Muhammed Osman Doğan çalışmasının başında *Tuhfe-i Hattâtîn*'e dayanarak onun kısa biyografisini nakletmiştir.⁴

Mehmed İsmet Efendi'nin hayatını ve eserlerini tanıtan bu çalışmaların her biri katkıları bakımından dikkate değer olmakla birlikte, onun yazma eser kütüphanelerindeki kitaplarını ayrıntılı bir şekilde değerlendirmedikleri ve Kısmet-i Askeriye sicillerini dikkate almadıkları görülmüştür. Bu eksikliği giderebilmek amacıyla söz konusu iki kaynak grubuna yoğunlaşarak yapılan araştırmalar neticesinde, Mehmed İsmet Efendi'nin 1730 ila 1745 seneleri arasındaki

4 Ekmeleddin İhsanoğlu vd., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: IRCICA, 1997), 1/426-427; Salim Aydüz, "İsmet Mehmed Efendi (ö. 1747) ve *Tedâhul-i Seneye Dair Risâlesi*", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 15 (2009), 224-226; a.mlf., "İsmet Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), EK-1/664-666; Yunus Kaplan, "Mehmed İsmet Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 25 Aralık 2022); Abdullah Uğur, "Muhammediye'nin Bir Beyti Üzerine Mehmed İsmet'in Şerhi", *Edebali İslamiyat Dergisi* 4/2 (2020), 4-6; Muhammed İsmet b. İbrâhîm, *er-Rîf'd en-Nađr 'alâ 'Akâ'id el-Hîzr*, ed. Muhammed Osman Doğan (Amman: Arwiqa, 2021), 27-30.

dönemde hazırlanan 7 adet takvime düştüğü günlük notları ve büyük bir servete ve geniş bir kütüphaneye malik olduğunu gösteren terekese ortaya çıkarılmıştır.⁵ Böylece onun kapsamlı bir biyografisini yazmak ve ilmî yönünü araştırmak için yeni imkânlar doğmuştur. Bu ise başka bir çalışmanın konusu olduğundan biyografisine dair şimdilik şu kadarı söylenebilir: Tam künyesi Mehmed İsmet b. İbrâhim b. Hasan b. Ahmed'dir. Doğum tarihi belli olmamakla birlikte, Müstakimzâde'nin hakkındaki "şehrî" ifadesine nazaran, İstanbullu olduğu söylenebilir. İstanbul'da ölümüne kadar Lâlezâr Mahallesi'nde yaşamıştır. Babası, Sultan IV. Mehmed devri (1648-1687) sadrazamlarından birinin kethüdası olduğundan "Kethüdâzâde" olarak ünlenmiştir. Ona yakıştırılan diğer bir unvan ise "Hâcî Çelebi"dir. 17. yüzyılda Kâtib Çelebi (ö. 1657) ile özdeşleşen "Hâcî Halife"yi anımsatan bu unvanın, 18. yüzyılın önde gelen âlimlerinden biri olup birçok ilim dalında yetkin olmasından dolayı kendisine yakıştırıldığı düşünülebilir. Telif ve tercüme ettiği ve istinsah yoluyla çoğalttığı Arapça, Farsça ve Türkçe manzum ve mensur eserler de onun iyi yetişmiş bir entelektüel olmasıyla alakalı olmalıdır. Devrin meşhur hattatı Hâfız Osman Efendi'nin (ö. 1698) tedrisi altında nesih ve sülüs hattı meşk etmekle kendisi de hattatlıkta şöhret bulmuştur. Günümüze kalan eserleri onun velüd bir âlim ve üretken bir müstensih olduğunu kanıtlamaktadır. Fakat asıl ününü astronomi-astroloji ve tasavvufta ehliyet sahibi olmasına borçludur. Nakşibendi, Mevlevi, Kadiri, Bayrami ve Şâzili tarikatlarından şeyhlik icazeti alması, bilgili bir şeyh ve mutasavvıf olduğuna delildir. Kardeşi Osman Efendi'ye Nakşibendilik icazeti vermesi, tasavvufun teorik boyutuyla yetinmeyip şeyhliği fiilen icra ettiğine işarettir. Medrese kariyeri söz konusu olduğunda ise 1118/1706-07'de tahsilini tamamladıktan sonra bir medreseye atanmak için uzun yıllar beklemek zorunda kaldığı, 1140/1727-28'de "İbtidâ-yı Hâric" derecesindeki bir medreseye atandığı, 1 Kasım 1730'da "Hareket-i Hâric" ve 14 Şubat 1734'te "Hareket-i Dâhil" derecesindeki medreselerle yükselmeye devam ederek medrese hiyerarşisinde beşinci sırada olan "Mûsile-i Sahn" derecesindeki bir medreseye 15 Kasım 1740'ta atandığı ortaya çıkmıştır. Vefatından sonra hazırlanan terekesinde "Mûsile-i Süleymâniye" müderrisi olduğu belirtildiğinden, hiyerarşide dokuzuncu sırada olan bu medreseye yedi sene içinde ulaştığı anlaşılmaktadır. Sırasıyla atandığı medreselerin isimleri şimdilik bilinemiyorsa da hayatının sonlarına doğru atandığı "Mûsile-i Süleymâniye" derecesindeki medresenin Atik Ali Paşa Medresesi olduğu ortaya çıkmıştır. Mehmed Süreyya'nın 5 Kasım

5 Mehmed İsmet Efendi'nin günlük notlarını barındıran takvimlerin tamamı bugün Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi'nde korunmaktadır. bk. Kandilli Rasathanesi, Takvimler, T25, T26, T28, 418, T30, T33, T36. 15 yıllık süre zarfında yedi adet takvime günlük not düşülmesi, Mehmed İsmet Efendi'nin her sene için temin ettiği takvimlere günlük notlar yazdığına, ancak şimdilik bunların sadece yedisinin elde olduğuna işaret etmektedir. Söz konusu takvimlerden T26 ve T33'ün Mehmed İsmet Efendi'ye ait olduğu *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*'nde ve bu esere dayanan Ayduz'ün yukarıda anılan 2009 tarihli makalesinde belirtilmiştir. Zikredilen diğer takvimler ise notların içeriği ile hattın karşılaştırılması suretiyle tarafımızca tespit edilmiştir. Yeni çalışmalar yapıldıkça Mehmed İsmet Efendi'nin günlük notlar düştüğü başka takvimlerin ortaya çıkması muhtemeldir. Aralarında Mehmed İsmet Efendi'nin de bulunduğu ve tamamı 18. Yüzyılda yaşamış beş şahsın günlük notlarına dikkat çeken "Recording History and Documenting Ego in the Eighteenth-Century Istanbul: Astrological Calendars as Ego-documents" başlıklı bir çalışmayla meşgul olduğumuzu belirtmemiz gerekir. Mehmed İsmet Efendi'nin terekese için ise bk. İSAM, Kısmet-i Askeriye, nr. 107, vr. 6b-10a.

1747'de vefat ettiğini belirttiği Mehmed İsmet Efendi, 16 Ocak 1748'de kayda geçirilen terakesinden anlaşıldığı üzere, geride hanımı Hatice Hatun ile küçük yaştaki kızları Habibe ve Rukiye'ye paylaştırılmak üzere 1.577.956 akçe değerinde yüklü bir servet bırakmıştır. Onun günümüze kalan günlük notları ise 1740 yılındaki veba salgını sırasında on yaşındaki kızı Fatma Azize, 8 yaşındaki oğlu İbrâhim Necib ve beş aylık kızı Ümmü Gülsüm'ü kaybettiğini göstermektedir.⁶

2. Mehmed İsmet Efendi'nin Kütüphanesi

Sultan III. Ahmed (s. 1703-1730), I. Mahmud (s. 1730-1754), III. Osman (s. 1754-57), III. Mustafa (s. 1757-1774) ve I. Abdülhamid (s. 1774-1789) ile Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi (ö. 1703), Şehid Ali Paşa (ö. 1716), Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa (ö. 1730), Hacı Beşir Ağa (ö. 1746), Hekimoğlu Ali Paşa (ö. 1758), Veliyyüddin Cârullah Efendi (ö. 1738), Âtîf Mustafa Efendi (ö. 1742), Râgıb Paşa (ö. 1763), Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi (ö. 1768), Damadzâde Mehmed Murad Molla (ö. 1778), Hacı Selim Ağa (ö. 1789) ve Çelebi Mehmed Efendi (ö. ?) gibi devlet adamları ve yüksek dereceli âlimler tarafından umumun faydası için müstakil vakıf kütüphanelerinin yoğun bir şekilde kurulduğu 18. yüzyılda yaşamasına rağmen Mehmed İsmet Efendi, müstakil binası olan bir kütüphane kurmaya teşebbüs etmemiş ve devrin bazı meşhur simalarının yaptığı gibi toplamaya muvaffak olduğu kitaplarını kurulu kütüphanelere vakfetmemiştir.⁷ Bunun yerine, devrin birçok âliminin yaptığı gibi kendisine ait hanede kendi kullanımı için kütüphane kurmaya, koleksiyon inşa etmeye çalışmıştır. Kütüphane kurma sürecinde Mehmed İsmet Efendi devrin diğer kütüphane kurucuları ve kitap koleksiyonerleriyle aynı stratejiyi mi izlemişti yoksa onu diğerlerinden büyük ölçüde farklılaştıran tercihlerde mi bulunmuştu? Bu soruya makul bir cevap vermek için devrin kütüphaneleri, koleksiyonları ve bunların banilerini karşılaştırılmalı bir metotla inceleyen çalışmalara muhtaç olduğumuzu belirtmek gerekir. Bununla birlikte, kütüphanelerin teşkiline etki eden amillerin banilerin kimliği, statüsü, serveti ve zevki ile alakalı olabileceği peşinen söylenebilir. III. Ahmed örneğinde olduğu gibi mutlak güç sahibi bir bani, kurmak istediği kütüphanelere kitap sağlamak amacıyla devlet adamlarının mülkiyetindeki kitapları müsadere ettirebilir⁸ ya da I. Mahmud'un Ayasofya Kütüphanesi'ni kurarken yaptığı gibi kudret sahibi bir sultan, kuracağı kütüphaneye kitap bağışında bulunmaları için devlet adamlarını harekete

6 Mehmed İsmet Efendi hakkında yukarıda anılan çalışmalarda verilen biyografik malumat yetersizdir. Devrinin önemli bir siması olduğu anlaşılan bu zatın entelektüel biyografisinin yazılması, 18. yüzyıl entelektüel tarihine önemli bir katkı olacaktır. Ocak 2024'te savunulan doktora tezinin son iki bölümü bu âlimi daha yakından tanımaya hasredilmiştir. Onun kısa biyografisine dair olup buraya nakledilen bilgiler bu tezin bulguları arasındadır. bk. İsa Uğurlu, *The Politics of Sufi Networking: Naqshbandis in the Ottoman Istanbul, 1650-1800* (İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 188-262.

7 18. Yüzyılda İstanbul'da ve taşrada kurulan müstakil kütüphaneler ve bu kütüphanelere kitap bağışında bulunan bazı kitap koleksiyonerleri için bk. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 168-245.

8 Şehid Ali Paşa'nın kitaplarının müsadere edilmesi bu bağlamda da değerlendirilmelidir. Müsaderenin görünür sebebi ve ayrıntılı süreci için bk. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 172-179.

geçirebilirdi.⁹ Şehid Ali Paşa gibi büyük güç ve servet sahibi bir sadrazam, Abdülbâki Ârif Efendi (ö. 1713), İbrâhim Vahdi Efendi (ö. 1714), Zihni Mehmed Efendi (ö. 1715) gibi meşhur âlimlerin terekelerindeki kitapları satın alarak kütüphanesini büyümüştür.¹⁰ 18. yüzyılın meşhur âlim ve devlet adamı Veliyyüddin Cârullah Efendi ise söz konusu banilerden farklı olarak kütüphanesini kurarken satın alma, miras ve intikal, bağış ve hibe, istiktab, istinsah ve telif yollarına başvurmuştur.¹¹ Mehmed İsmet Efendi'nin kütüphanesini kurarken zikrolunan örnekler içinde en çok benzeştiği kişinin Veliyyüddin Cârullah Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle koleksiyon çalışmalarına bir katkı olması amacıyla kütüphanesine daha yakından bakmakta fayda görülmüştür.

Mehmed İsmet Efendi'nin kütüphanesinin oluşum sürecini incelemeye girişmeden önce, ona ait kitapları tespit etmeyi kolaylaştıran ve iki farklı istife göre hakkedilen mührünü tanıtmak gerekir. Mehmed İsmet Efendi'nin biri 1119/1707-08, diğeri 1137/1724-25 tarihli iki mühür kullandığı bu makalenin yazımı sürecinde yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Her iki mühürde aynı Farsça metin hakkedilmesine rağmen mühürlerin tasarımında farklı istifler tercih edilmiştir (Şekil 1). Buna göre, “Be-sırr-i Hâtem-i mühr-i nübüvvet / Muhammed râ be-deh tevfik-i ‘İsmet” beyti her iki istifte de korunmuştur.¹² Mehmed İsmet Efendi'nin sonradan hakkettirdiği mühürde metin değişmediğine göre önceki mührün kırıldığı, kaybolduğu veya kullanılamaz hâle geldiği düşünülebilir. Bununla birlikte, istif değişikliğindeki asıl sebebin estetik kaygılar olduğu da söylenebilir. Sebep ne olursa olsun, şiiplerinde “İsmet” mahlasını kullandığı bilinen Mehmed İsmet Efendi'nin büyük ihtimalle kendisine ait olan beyti ikinci mührüne de kazımak istediği ve bu niyetini gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

9 Ayasofya Kütüphanesi'ne kitap bağışı yapan devlet adamlarının bunu sâdir olan bir ferman mı yoksa şifahi bir emir üzerine mi yaptığı henüz belli değildir. Süheyl Ünver Ayasofya koleksiyonunu tarayarak kitap hediye eden devlet adamlarını tespit etmiş, Gülay Kut ise bunlardan 19 kişinin ismini zikretmiştir. bk. Günay Kut, “Sultan I. Mahmud Kütüphanesi (Ayasofya Kütüphanesi)”, *Osmanlı Devleti'nde Bilim, Kültür ve Kütüphaneler* (Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 1999), 110-111. Ayrıca bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar* (Ankara: TTK, 1995), 4(1)/327-328.

10 bk. Artan, “On Sekizinci Yüzyıl Başında Osmanlı Bilgi Üretimi ve Dağılımı: Yazma Eser Koleksiyonları ve Koleksiyonerler Arasında Şehid Ali Paşa'nın Yeri”, 26-27.

11 Berat Açıl, “Osmanlı'da Bir Medrese Kütüphanesi Nasıl Oluşur? Cârullah Efendi Kütüphanesi Örneği”, *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları: İktidar ve İhtiras*, haz. Tülay Artan – Hatice Aynur (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2023), 138-151.

12 Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Mühür Veritabanı'na göre, söz konusu beyit “Be-mihr-i Hâtem-i mühr-i nübüvvet / Muhammed râ be-deh tevfik-i ‘İsmet” olup “Nübüvvet mührünü mühürleyenin aşkına! / Muhammed'e günahlardan sakınma muvaffakiyeti ver.” anlamına gelmektedir. Söz konusu beyitte geçen “sırr” kelimesinin yanlışlıkla “mühr” olarak okunduğu anlaşılmaktadır. bk. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Mühür Veritabanı (YEK Mühür Veritabanı), “Aranan: Muhammed İsmet b. İbrâhim b. Hasan” (Erişim 13 Ocak 2023). <https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yeckmu0795>

Şekil 1: Mehmed İsmet'e Ait Mührün 1119 ve 1137 Tarihli İki İstifi

Mehmed İsmet Efendi'nin vefatından sonra hazırlanan terekesine göre, satışa çıkarılan kitap ve risalelerin toplam sayısı 897'dir.¹³ Bu kadar eseri bir kütüphanede toplamak için yüklü bir servete sahip olmak gerektiği inkâr edilemez bir gerçektir. Nitekim, terekenin Tablo 1'e işlenen sayısal verileri dikkate alındığında,¹⁴ 1.577.956 akçelik toplam servetin %21,15'ine tekabül eden 333.677 akçenin satılan 897 adet kitabın bedeli olduğu görülmektedir. Terekenin %44,71'ini teşkil eden 705.510 akçe değerindeki nakit de son derece dikkat çekicidir. Bu meblağ ve toplam servet içindeki yüksek oranı, Mehmed İsmet Efendi'nin paradan yana herhangi bir sorun yaşamadığını, ilmî faaliyetlerini yürütürken ve kütüphanesini genişletirken ekonomik sorunlardan kaynaklı herhangi bir engelle karşılaşmadığını düşündürmektedir. Bu noktada, onun sahip olduğu yüklü servetin muhtemel kaynaklarına değinmek gerekir. Sultan IV. Mehmed (s. 1648-1687) döneminde sadrazamlık görevinde bulunan vezirlerden birinin kethüdası olduğunu Müstakimzâde'nin bildirmesiyle bildiğimiz babası İbrâhim Ağa'nın¹⁵ Mehmed İsmet Efendi'ye yüklü bir serveti miras bıraktığı düşünülebilir.¹⁶ İbrâhim Ağa'nın küçük oğlu ve Mehmed İsmet Efendi'nin kardeşi olup Kavala kadısıyken 3 Aralık 1734'te vefat eden Osman Efendi'nin geride bıraktığı servetin bir kısmının Mehmed İsmet'e intikal ettiği de düşünülebilir. Mehmed İsmet Efendi'nin babası ve kardeşinden tevarüs ettiği mirasın hızla erimemesi için düzenli bir gelirle desteklenmesi gerekeceğinden, onun hattatlıktan ve müderrislikten elde ettiği maddi kazancın ve aşağıda da değinileceği gibi, bir dönem mütevellisi olduğu Kadızâde Mehmed Efendi vakfının ona sağladığı ek gelirin hesaba katılması gerekir.

13 Bu makale hazırlanırken, risale kavramının Türkçedeki yerleşik anlamı dikkate alınmış, bir konu hakkındaki kısa ve tezli eserler risale kabul edilmiştir. Mehmed İsmet Efendi'nin terekesine kaydedilen eserlerden risale olduğu belirtilenler de bu kapsamdadır.

14 Tablodaki sıralama, terekenin kitap, eşya, nükûd ve mülk menzilin değerini sırasıyla kayda geçiren döküm yöntemi dikkate alınarak yapılmıştır.

15 Müstakimzâde Süleymân Sa'deddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtin*, haz. İbnülemin Mahmûd Kemâl Bey (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 375-376; a.mlf., *Tuhfe-i Hattâtin*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Klasik, 2014).

16 Kesin bir hükme varmak için, İbrâhim Ağa'nın terekesine ihtiyaç duyduğumuzuzu belirtmeye gerek yoktur. Ancak böyle bir araştırmaya girişmediğimi belirtmem gerekir.

İlaveten, sadrazam Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa başta olmak üzere, yaşadığı devirde birçok devlet adamına kasidelerini ve telif eserlerini sunarak ve onlar için kitap istinsah ederek önemli bir gelir elde ettiği aşikârdır.¹⁷ Buradan, servetinin kaynağı ne olursa olsun, Mehmed İsmet Efendi'nin büyük bir servete malik bir âlim olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu tekil örnek ise Harun Küçük'ün 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılın ilk yarısında faaliyette bulunan İstanbul ulemasının teorik ve felsefi eserler üretmemesinin sebebini ekonomik krizlere ve yüksek enflasyona bağlayan teziyle uyuşmayan bir durum arz etmektedir.¹⁸ Dolayısıyla, ekonomik dengelerin söz konusu dönemde yaşayan bütün âlimler için aynı şekilde işlemeyebileceği, özellikle İstanbul'da mukim birçok âlimin mensup oldukları ailelerin servet birikimi sayesinde müreffeh bir hayat yaşayabileceği, taşradan gelen talebelerin ise daha mütevazı bir yaşam sürdürülebileceği göz ardı edilmemesi gereken hususlardır.¹⁹

Tablo 1: Mehmed İsmet Efendi'nin Servetini Oluşturan Kalemler

Varlıklar		
Kalemi	Kıymeti	Oranı
Kitaplar	333.677	%21,15
Eşya	358.769	%22,74
Nakit Para	705.510	%44,71
Hane	180.000	%11,4
TOPLAM	1.577.956	%100

Mehmed İsmet Efendi'yi devrine göre büyük bir kütüphane kurmaya muvaffak kılan koşullar nelerdi? Bu soruya verilebilecek en makul cevabın büyük servet sahibi olmasıyla alakalı olduğu şüphesizdir. Yukarıda ifade edildiği üzere babası İbrâhim Ağa'dan kendisine yüklü bir servetin kalmış olduğu ihtimallerden biridir. Keza, varsa mevrus kitapların bu servetin bir kısmını teşkil etmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Ancak, hemen ifade etmek gerekir ki bugün Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi'nde bulunan yazmalarındaki kayıtlar incelendiğinde, İbrâhim Ağa'dan mevrus kitapların varlığına işaret edebilecek herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Mehmed

17 Mehmed İsmet Efendi'nin faydalandığı himaye ağları doktora tezinde mevzubahis edilmiştir. Onun Damad İbrâhim Paşa'ya sunduğu eserlere dikkat çeken ilk araştırmacı Salim Aydüz'dür. bk. "İsmet Mehmed Efendi (ö. 1747) ve *Tedâhül-i Seneye Dair Risâlesi*" ve "İsmet Mehmed Efendi".

18 bk. Harun Küçük, *Science Without Leisure: Practical Naturalism in Istanbul, 1660-1732* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2019). Bu kitabın temel iddiasına yönelik derli toplu bir eleştiri ve karşı cevap için bk. Nir Şafir, "The Almighty Akçe: The Economics of Scholarship and Science in the Early Modern Ottoman Empire", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* 58 (2021), 251-280; Harun Küçük, "Response to Nir Şafir", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* 59 (2022), 261-272.

19 Köklü ulema ailelerinin 18. yüzyılda ulema silkini domine etmesine dair bazı çalışmalar için bk. Madeline C. Zilfi, "Elite Circulation in the Ottoman Empire: Great Mollas of the Eighteenth-Century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 26/3 (1983), 318-364; a.mlf., *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Postclassical Age (1600-1800)* (Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1988), 81-127; İlik Arifin Mansurnoor, "Religious Scholars and State: Patterns of Recruitment Among the Ottoman 'Ulama'", *Islamic Studies* 31/1 (1992), 35-51.

İsmet Efendi'nin yakınları ve dostları söz konusu olduğunda ise onların terekesinden kendisine kalan az sayıdaki eserin varlığını Veliyyüddin Efendi'ye intikal eden yazmalar sayesinde gözlemek mümkündür. Örneğin, Kavala kadısı iken 7 Receb 1147/3 Aralık 1734'te vefat ettiği Mehmed İsmet Efendi'nin günlük notlarından öğrenilen kardeşi Osman Efendi'den²⁰ ağabeyine bir kısım kitabın miras kaldığı Veliyyüddin Efendi koleksiyonundaki bazı eserlerden anlaşılmaktadır. Mehmed İsmet Efendi'nin 9 Şevval 1147/4 Mart 1735 tarihli "birâderün eşyâsı takvîm şüd" şeklindeki kısa notu,²¹ bu tarihte askerî kassama bağlı memurların nezaretinde Osman Efendi'nin terekesinin tespit edildiğini göstermektedir. Bu terekeden Mehmed İsmet Efendi'ye kalan eser sayısını tam olarak bilmek mümkün değilse de Veliyyüddin Efendi koleksiyonundaki ikisi kitap, altısı risale olmak üzere sekiz eserin ondan miras kaldığı Osman Efendi'nin istinsah kaydından anlaşılmaktadır.²² Mehmed İsmet Efendi'nin, vefatından sonra düştüğü bir kayıta "dostum ve üstadım" şeklinde andığı Halîl Fâiz Efendi'nin²³ (ö. 1722) terekesinden çıkma az sayıda eseri de mülkiyetine aldığı ortaya çıkmıştır. Toplam dört ciltte toplanan bu eserlerden ikisi, Halîl Fâiz Efendi'nin sağlığında yazmaya başladığı ama kısa bir girişten sonra bitiremeden vefat ettiği *Fevâidü'n-Nadriyye fî Halli'n-Nûniyyeti'l-Hızriyye* ve müsvedde hâlindeyken Mehmed İsmet Efendi'nin bir dibace ekleyerek istinsah ettiği *Hâşiyeye 'alâ Âdâb-ı Hüseyiniyye* başlıklı eserlerdir.²⁴ Mehmed İsmet Efendi'nin kitaplığında bulunan iki eser ise dostu ve hamisi Hâşimzâde Seyyid Mehmed Emîn Efendi (ö. 1738-39) tarafından hibe edilmiştir. Bu durum kitapların iç kapağına Mehmed İsmet Efendi tarafından yazılan notlardan anlaşılmaktadır (Şekil 2).²⁵ Bu yazmalardan bir tanesinin Hâşimzâde için Mehmed İsmet Efendi tarafından istinsah edilen üç adet risaleyi de içeren bir mecmua olması, ikisi arasındaki hami-mahmi ilişkisinin boyutlarını göstermesi bakımından dikkate şayandır.²⁶

20 Kandilli Rasathanesi, Takvimler, nr. T418, vr. 11a.

21 Kandilli Rasathanesi, Takvimler, nr. T418, vr. 13b.

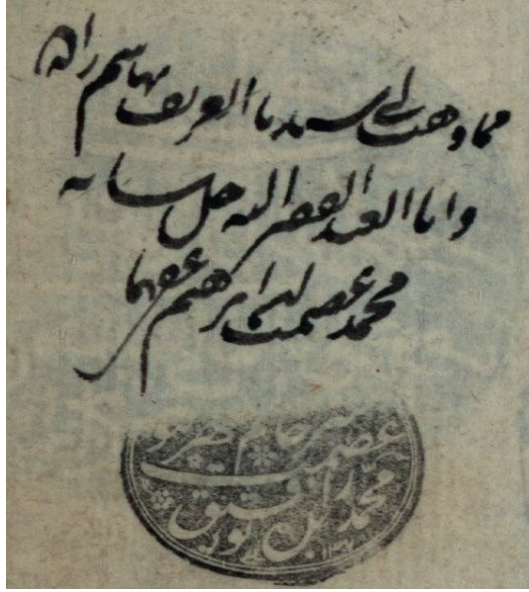
22 Söz konusu eserler yedi ciltte korunmaktadır. bk. Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 1420, 1795, 1820, 2318, 2329, 2332 ve 3211. Osman Efendi'nin Abdülkâdir Rûyânî'nin (ö. 1519) *Tuhfe-i Nizâmîyye* başlıklı eserinin sonuna yazdığı istinsah kaydı şu şekildedir: "Temmet el-kitâb bi-'avni'llâhi'l-Meliki'l-Vehhâb harrerehu el-hakîr 'Osmân ibn İbrâhîm sene 1130 [1717-18]" bk. Veliyyüddin Efendi, nr. 2318/5, vr. 98a. Mehmed İsmet Efendi'nin söz konusu eserleri kardeşinin sağlığında ondan satın almış olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

23 bk. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1233, vr: 37b. Halîl Fâiz Efendi için bk. *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, 1/392-394; Salim Aydın, "Halil Faiz (Cabizade)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* (İstanbul: YKY, 1999), 1/515; ve Beyhan Kesik, "Fâ'iz, Câbi-zâde Halil Fâ'iz Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 26 Aralık 2022).

24 Halîl Fâiz Efendi'den kalan eserler için bk. Veliyyüddin Efendi, nr. 2324, 2863, 3212 ve Esad Efendi, nr. 1233. Halil Faiz Efendi ile Mehmed İsmet Efendi arasındaki ilişkiye dair bulgularım doktora tezime dayanmaktadır.

25 Her iki yazmadaki hibe kayıtlarının ortak kısımları şu şekilde okunmaktadır: "mimmâ vehebe lî Seyyidünâ el-'arif Hâşimzâde ... ve ene el-'abdu'l-fakîr ... Mehmed 'İsmet ..." bk. Veliyyüddin Efendi, nr. 2113 ve 3230, vr. 1a.

26 Mehmed İsmet Efendi'nin istinsah ettiği üç adet risale 3230 numaralı mecmuada toplanmıştır. Onun Hâşimzâde Seyyid Mehmed Emîn Efendi için başka kitapları da istinsah ettiği doktora tezimin bulguları arasındadır.

Şekil 2: Hâşimzâde'nin Kendisine Hibe Ettiğine Dair Mehmed İsmet Efendi'nin Notu

Mehmed İsmet Efendi'nin düştüğü temellük kayıtlarındaki tarihler, onun ölünceye kadar kitap edinme gayreti içinde olduğunu göstermektedir. Veliyyüddin Efendi koleksiyonundaki 3291 eserden görüntüsü olan 2289 eser incelenerek ve diğer yazma eser koleksiyonlarında tesadüfen rastlanılan eserler dâhil edilerek yapılan hesaplamalar neticesinde, kesin bir şekilde Mehmed İsmet Efendi'ye ait olduğu tespit edilebilen yazma sayısı 132'dir. Bunların 126'sı Veliyyüddin Efendi ve 3'ü Esad Efendi koleksiyonlarında olup, birer cilt ise Hacı Selim, Âşir Efendi ve Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi'ndedir.²⁷ Bunlardan temellük yılı belirtilen yazmaların toplam sayısı 33'tür.²⁸ En erken tarihli temellük 1110 (1698-99) iken en geç tarihli temellük 1151 (1738-39) tarihini taşımaktadır. Buna göre altışar yazma 1111 (1699-1700) ve 1116 (1704-5), üçer yazma 1112 (1700-1), 1115 (1703-4) ve 1132 (1719-1720), ikişer yazma 1130 (1717-18) ve 1147 (1734-35) ve birer yazma 1110 (1698-99), 1119 (1707-08), 1121 (1709-10), 1129 (1716-17), 1133 (1720-21), 1141 (1728-29), 1148 (1735-36) ve 1151 (1738-39) yıllarında Mehmed İsmet Efendi'nin mülkiyetine geçmiş görünmektedir. Buradaki en önemli ayrıntı, temellük tarihi belirtilen 33 cilt kitabın 21'inin 1710 senesinden önce Mehmed İsmet Efendi'nin

27 Sıdkizâde Ahmed Reşid Efendi'nin Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi'ne bağışladığı kitapların isimlerini havi defterin demirbaş numarasının 3291 olduğunu dikkate alarak, bu kütüphanedeki taramama bu numaradan sonrasını dâhil etmedim. Görüntüsü henüz çekilmeyen 1002 adet eser dijitalleştirildiğinde Mehmed İsmet Efendi'nin mührünü ve temellük kaydını taşıyan başka ciltlerin de ortaya çıkacağına şüphe yoktur. Hacı Selim ve Âşir Efendi koleksiyonlarındaki yazmalardan beni haberdar eden Ali Aslan'a teşekkür ederim.

28 bk. Veliyyüddin Efendi, nr. 369, 392, 438, 440, 721, 965, 1232, 1308, 1345, 1573, 1622, 1662, 1703, 1754, 1774, 1796, 1850, 1961, 1985, 2057, 2102, 2124, 2275, 2288, 2318, 2434, 2801, 2891, 2974, 2985, 3184 ve Hacı Selim Yz. 1089. Veliyyüddin Efendi nr. 2318'de 1111 ve 1119 tarihli temellükleri taşıyan eserler birlikte ciltlenmiştir.

tasarrufuna geçmiş olmasıdır. Ancak, bu durumun sebebini anlamaya yarayacak ipuçlarından şimdilik mahrumuz. Mehmed İsmet Efendi, aşağıda Kadızâde Mehmed Efendi'nin mevkufları kitapları bağlamında gösterileceği gibi, elde ettiği kitaplara geçmişe dönük temellük kaydı ve tarihi yazmaktadır. Bu nedenle temellük kayıtlarındaki tarihlerin kesinlik arz etmemesi ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte, Mehmed İsmet Efendi'nin uzun yıllar boyunca kitap satın aldığı ve bunların bir kısmına temellük kaydı düşüğü iddia edilebilir. Onun yazma eserlerle yetinmeyerek İbrâhim Müteferrika Matbaası'ndan çıkan matbu kitapları da satın aldığı terekesindeki "Basma Vankulu" ve "Basma Gülşen-i Hulefâ" kayıtlarından anlaşılmaktadır.²⁹

Şahsi bir kütüphaneyi bir medrese veya cami kütüphanesinden ayıran en önemli fark koleksiyonerin kişisel zevki ve tercihi ile entelektüel yönelimine göre oluşturulabilmesidir. Genellikle uzmanlaştığı ilim dallarına ve ilgi alanına giren konulara müteallik kitaplar toplayan 18. yüzyılın önde gelen koleksiyonerlerinden Veliyyüddin Cârullah Efendi, kütüphanesine şahsiyetini yansıtabilmiş insanlardan biridir.³⁰ Peki, Mehmed İsmet Efendi kütüphanesini büyütürken şahsi ilgisi ve entelektüel yönelimlerine göre hareket etmiş midir? Eldeki veriler bu soruya müspet bir cevap vermemize imkân vermektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi Mehmed İsmet Efendi bir müderris idi. Bu nedenle terekesinde kayıt altına alınan eserlerin önemli bir kısmı İslami ilimlerden olan tefsir, hadis, fıkıh, akaid, kıraat, fetva, mantık, lügat, ahlak, tasavvufa vs. müteallik idi. Fakat bunların gerçek sayısını ve yüzdesini ortaya çıkarmaya bu çalışma kapsamında teşebbüs edilmediğini belirtmek gerekir. Mehmed İsmet Efendi'nin büyük bir alaka gösterdiği bilinen astronomiye dair birçok eserin de terekede zikredilmesi şartıcı değildir. Eldeki veriler terekede zikredilen mensur ve manzum 56 eserin astronomi ve astroloji hakkında olduğunu göstermektedir. Mehmed İsmet Efendi'nin ilgi duyduğu diğer bir ilim olan tasavvufa dair eserlerin de kütüphanesinin önemli bir bölümünü teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuda terekesi sayesinde tespit edilen 77 adet eserin yanı sıra, Veliyyüddin Efendi koleksiyonunda rastlanılan ve her biri Mehmed İsmet Efendi'nin mührünü veya temellük kaydını taşıyan birçok mecmuayı göz önüne almak yeterlidir. Mehmed İsmet Efendi'nin büyük bir ihtimalla, Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 1240), İbrâhim Kurânî (ö. 1690), Abdülganî Nâblusî (ö. 1731) ve Abdülahad Nûrî (ö. 1651) gibi mutasavvıfların risalelerini toplayıp ciltlediği anlaşılmaktadır.³¹ Nakşibendilik icazetini aldığı Şeyh Murâd Buhârî'nin (ö. 1720) de bazı risalelerini ve mektuplarını toplaması ayrıca dikkate şayandır.³² Bu durum, en az beş tarikattan şeyhlik icazeti aldığı ortaya çıkan Mehmed İsmet Efendi'nin tasavvufi metinleri okurken de kendini sınırlamadığını, farklı tarikat şeyhlerinin eserlerini okumaya özen gösterdiğini delillendirmesi bakımından anlamlıdır.

29 İSAM, Kısmet-i Askeriye, nr. 107, vr. 6b.

30 Açıl, "Osmanlı'da Bir Medrese Kütüphanesi Nasıl Oluşur? Cârullah Efendi Kütüphanesi Örneği", 133 (dip. 9).

31 Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin kaleminden çıkma risalelerin toplandığı mecmualar için bk. Veliyyüddin Efendi, nr. 1686, 1688, 1794 ve 1826. İbrâhim Kurânî'ye ait risaleler 1815, Abdülganî Nâblusî risaleleri 1830, Abdülahad Nûrî risaleleri 1827 numaralı mecmualarda toplanmıştır.

32 Veliyyüddin Efendi, nr. 1781 ve 1838.

Mehmed İsmet Efendi'nin, risaleler başta olmak üzere yüzlerce küçük hacimli eser edinerek bunları konularına göre sınıflandırıp aynı konudaki eserleri aynı cilt içinde birleştirdiği veya bu şekilde bir arada ciltlenmiş eserleri topladığı anlaşılmaktadır. Terekede kayıtlı eserlerden 94 tanesinin *Mecmû'a*, 17 tanesinin ise *Mecmû'a-i Resâil* adını taşıdığını, yani toplam 111 adet eserin ya *Mecmû'a* veya *Mecmû'a-i Resâil* olarak isimlendirildiğini göz önüne alarak bu gerçeği teyit etmek mümkündür. Dönemin yaygın bir usulü olarak bu şekilde ciltlenen eserlerin terekedeki bütün kitapların %12'sini oluşturması, Mehmed İsmet Efendi'nin risale ve mecmua toplama zevkini yansıtmaya bakımdan da anlamlıdır. Onun topladığı mecmualar söz konusu olduğunda dikkat çeken diğer bir husus ise onların geleneksel uygulamayla uyumlu bir şekilde dili, konusu ve müellifine göre derlenmiş olmasıdır.³³ Terekede kayıtlı *Fârisî Resâil*, *Fârisî Mecmû'a*, *Türkî Mecmû'ası* gibi kayıtlar dile göre yapılan tasnifi yansıtırken, *Mecmû'a-i Fıkh*, *Fetâvâ Mecmû'ası*, *Mecmû'a-i Tasavvuf*, *Mecmû'a-i Tıbb*, *Mecmû'a-i Lugat*, *Mecmû'a-i Gazeliyât*, *Mecmû'a-i Mantık*, *Mu'ammâ Mecmû'ası*, *Târîh Mecmû'ası*, *Münşeât Mecmû'ası* gibi örnekler konularına göre yapılan derlemeleri göstermektedir. *Resâil-i Kemâl Paşa*, *Resâil-i İbn Kemâl*, *Resâil-i İbn Nüceym Mecmû'ası*, *Resâil-i Şeyh Ahmed*, *Resâil-i Ali el-Kârî*, *Mecmû'a-i Taşköprî*, *Karabâğî Yûsuf Efendi Mecmû'ası*, *Şâh Hüseyin Mecmû'ası*, *Mecmû'a-i Kadri Efendi*, *'Azmi Mecmû'a*, *Mecmû'a-i Neş'et* gibi örnekler ise ya risaleler başta olmak üzere söz konusu âlimlerin kaleminden çıkma eserlerin her yazar için farklı bir ciltte toplanarak kütüphaneye konduğuna veya ismi geçen âlimlerin daha önce derlediği mecmuanın aslının veya kopyasının kütüphane için temin edildiğine işaret etmektedir. Aşağıda tartışılacağı üzere, Mehmed İsmet Efendi, kütüphanesine koymak üzere onlarca risaleyi bizzat istinsah etmiştir. Yukarıda zikredilen mecmua örnekleri ise onun topladığı risaleleri mecmualarda cemederken başvurduğu tasnif metodunu meydana çıkarmaktadır.³⁴

Terekede yokluğu dikkat çeken bazı eserlere de işaret edilmesi gerekir. Sadece "Dîvân"lar dikkate alınarak yapılan inceleme, Lâmi'î (ö. 1532), Mütenebbî (ö. 965), Cevrî (ö. 1654), Câmî (ö. 1492), Örfî (ö. 1591), Hâfiz (ö. 1390), Kâsım (ö. ?), Bâkî (ö. 1600), Sâib (ö. 1676) gibi şairlere ait toplam 15 adet divanın terekede kayıtlı olduğunu göstermektedir. Üç dilde şiir yazdığı bilinen Mehmed İsmet Efendi'nin bu kadar az sayıda divana sahip olması şüphe uyandırıcıdır. Klasik Osmanlı şiirinin büyük şairlerinden olan Ahmed Paşa (ö. 1497), Necâtî (ö. 1509), Zâtî (ö. 1546), Fuzûlî (ö. 1556), Hayâlî (ö. 1557), Nef'î (ö. 1635), Nâbî (ö. 1712),

33 Mecmua derlemenin tarihsel gelişimi için bk. Mustafa İsmet Uzun, "Mecmua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/265-268.

34 Terekeyi hazırlayan Kısmet-i Askeriye kâtipleri, söz konusu mecmuaların iç kapağına Mehmed İsmet Efendi tarafından yazılan başlıkları olduğu gibi kayda geçirmişlerse Mehmed İsmet Efendi'nin tasnif yönteminin sadeliği ortaya çıkar. Bu tasnif, şahsi kütüphaneye konmak için seçilen risalelerin dili, konusu ve müellifi dikkate alınarak birlikte ciltlenmesine dayalı olduğundan sadedir. Cemal Kafadar'ın "çelebiler ve mecmualar çağı" şeklinde adlandırdığı 17. yüzyılda veya önceki ve sonraki yüzyıllarda derlenen mecmuaları sınıflamak amacıyla günümüzde yapılan tasnifler ise muhtevaya dair ve tür odaklı olduğundan daha karmaşıktır. Bir örneği için bk. Atabey Kılıç, "Mecmûa tasnifine dâir", *Mecmûa: Osmanlı edebiyatının kırkambarı*, haz. Hatice Aynur vd. (İstanbul: Turkuaz, 2012), 75-96. Kafadar'ın söz konusu tespiti için bk. "Sohbete Çelebi, Çelebiye Mecmûa...", *Mecmûa: Osmanlı edebiyatının kırkambarı*, 43-52.

Nedîm (ö. 1730) gibi şairlere ait divanların kayıtlara geçmemiş olması, bunların ve daha birçok eserin tereke hazırlanmadan önce elden çıkarılmış olduğuna işaret edebilir. Nedîm’le birlikte devrinin en önemli şairlerinden biri olan ve Mehmed İsmet Efendi’ye de hamilik yaptığı bilinen İzzet Ali Paşa’nın (ö. 1734) bugün Esad Efendi 2672’de kayıtlı divanı da terekede zikredilmemiştir.³⁵ Fakat bu divanın üstündeki mühür ve temellük kaydı, onun Mehmed İsmet Efendi’nin mülkiyetindeyken çıkmış olduğunu kanıtlamaktadır.

3. İstinsah Yoluyla Kütüphane Kurma

Mehmed İsmet Efendi’nin istinsah yoluyla eser teksir etmesine ilk defa dikkat çeken araştırmacı Salim Aydüz’dür. Aydüz, onun telif ettiği 24 ve tercüme ettiği 3 eserin künyesini verip nüshalarını tanıttıktan sonra, istinsah ettiği 16 eseri de sıralamıştır. Aydüz’ün tespit ettiği bu 16 eserden 9’unun Veliyyüddin Efendi koleksiyonunda, birer adedinin ise Kandilli, Halet Efendi, Köprülü, Hafid Efendi, Beyazıt Umumi, Süleymaniye ve Ayasofya koleksiyonlarında bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁶

Başta Veliyyüddin Efendi koleksiyonu olmak üzere yazma eser koleksiyonlarında bulunan ve Mehmed İsmet Efendi’nin temellük kaydını veya mühürünü taşıyan 132 cilt esere odaklanarak yapılan araştırma, Mehmed İsmet Efendi’nin Aydüz’ün tespit ettiğinden daha fazla eseri istinsah ettiğini göstermektedir. Mehmed İsmet Efendi’nin telifatından olan eserleri de dâhil ederek yapılan hesaplama, toplam 28 adet kitabın onun tarafından kopya edildiğini açığa çıkarmaktadır.³⁷ Risaleler söz konusu olduğunda ise 22 cilt hâlinde ciltlenen en az 93 adet risalenin Mehmed İsmet Efendi tarafından kopyalandığı anlaşılmaktadır.³⁸ Bu rakamlar, Mehmed İsmet Efendi’nin sipariş üzerine eser istinsah eden bir hattat olduğu gerçeğiyle birlikte değerlendirildiğinde, öncelikle, onun kendi kütüphanesine yerleştirmek amacıyla yoğun bir şekilde eser istinsahına giriştiği sonucuna varılabilir. İkinci olarak ise kütüphanesini kurarken maliyetleri mümkün olduğunca azaltmak amacıyla kopyalama işlemini bizzat kendisinin üstlendiği ileri sürülebilir. Ancak, onun büyük bir servete malik bir hattat olduğu hatırlandığında, kitabın maliyetini azaltmanın yanı sıra temrin amaçlı kitap ve risale istinsahına giriştiği öne sürülebilir. Son olarak ise tarihsel bağlamıyla düşünüldüğünde eser istinsahının önceki yüzyıllara nazaran iki katına çıktığı düşünülen 18. yüzyılda,³⁹ Mehmed İsmet Efendi’nin de kitap ve risale

35 İzzet Ali Paşa için bk. Ali İrfan Aypay, *Lâle Devri Şairi İzzet Ali Paşa, Hayatı-Eserleri-Edebi Kişiliği, Divan: Tenkitli Metin, Nigârname: Tenkitli Metin* (İstanbul: 1998); Yunus Kaplan, “İzzet, İzzet Ali Paşa”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 28 Aralık 2022); Nurettin Albayrak, “İzzet Ali Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/556-557.

36 Aydüz, “İsmet Mehmed Efendi (ö. 1747) ve *Tedâhül-i Seneye Dair Risâlesi*”, 226-235.

37 bk. Veliyyüddin Efendi, nr. 432, 696, 808, 947, 1573, 1662, 1677, 1703, 1708, 1781, 1838, 2100, 2101, 2159, 2278, 2306, 2329, 2739, 2801, 2824, 2863, 3191; Esad Efendi, nr. 1233, 1534, 3248; Reşid Efendi, nr. 328; Süleymaniye, nr. 324; ve Nuruosmaniye, nr. 4892.

38 Söz konusu risalelerin ciltli hâlde bulunduğu yazmalar için bk. Veliyyüddin Efendi, nr. 1755, 1794, 1797, 1807, 1815, 1830, 2123, 2129, 2138, 2283, 2318, 2329, 2715, 2864, 2886, 3204, 3221, 3222, 3228, 3230, 3249.

39 Erol Özvar, “Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği”, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a: Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler) - XVII. Yüzyıl* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi)

hacmindeki yüzlerce eseri istinsah etmekle devrinin genel yönelimine uygun bir şekilde hareket ettiği söylenebilir. Bu noktada, daha anlamlı sonuçlara ulaşmak için Mehmed İsmet Efendi koleksiyonunun 18. yüzyılın diğer koleksiyonlarıyla karşılaştırılması gerektiğini belirtmek gerekir. Yaşadıkları devrin meşhur hattatlarından oldukları bilinen İbrâhim Vahdî Efendi (ö. 1714) ve Abdülbâki Ârif Efendi'nin (ö. 1713) ölümünden sonra Şehid Ali Paşa Kütüphanesi'ne intikal eden kitap koleksiyonlarında, kendileri tarafından çoğaltılan eserlerin son derece sınırlı olduğu gözlenmektedir. Aynı dönemde kütüphanesini kuran Cârullah Efendi ise Berat Açıl'ın tespitlerine göre kendi kütüphanesine koymak üzere risale ve kitap hacminde en az 25 adet eseri istinsah etmiştir.⁴⁰ Bu gerçek dikkate alındığında, Mehmed İsmet Efendi'nin kütüphane kurma aşamasında İbrâhim Vahdî ile Abdülbâki Ârif'ten farklı ama Cârullah Efendi'yle benzer bir yöntemi benimsemiş olduğu ortaya çıkmaktadır.

4. Zimmete Geçirilen Kitaplar

Mehmed İsmet Efendi'nin ölümünden sonra 7 Muharrem 1161/8 Ocak 1748'de düzenlenen bir hüccette, merhumun hayattayken bir dönem mütevellisi olduğu Kadızâde Mehmed Efendi vakfının Şehzade Camii'nde bir dolapta korunan kitaplarından 129 cildini istinsah maksadıyla hanesine götürdüğü ama kitapları iade edemeden vefat ettiği belirtilmektedir.⁴¹ Söz konusu kitapların vakfa iadesini talep eden müteveli ve hafız-ı kütüb İsmâil Efendi'ye, Mehmed İsmet Efendi'nin hanımı Hatice Hatun ile terekesine vasi olan el-Hâc Mehmed Ağa karşı çıkararak kitapları iade etmemek için direnmişlerdir. Bu sebeple görülen davada, şahit olarak ortaya çıkan Kadı Şeyhzâde Hasan Efendi b. Şeyh Mehmed Efendi ile Mehmed Sâdık Efendi b. Hasan Efendi, vakıf lehinde şهادette bulunarak, 129 adet kitabın ismini tek tek sıralamış ve Mehmed İsmet Efendi'nin hâl-i hayatında kendilerini şahit göstererek bu kitapları adı geçen vakıftan aldığını ikrar ettiğine dair şahitlik yapmışlardır. Bunun üzerine adı geçen kitapların vakfa iade edilmesine karar verilmiştir. 8 Ocak 1748 tarihli bu hüccete dikkat çeken ilk araştırmacı olan İsmail Erünsal, 12 Safer 1161/12 Şubat 1748 tarihli bir vesikaya dayanarak, geçen zaman için Kadızâde Mehmed Efendi Kütüphanesi'ndeki bazı kitapların zayi, bazısının da perişan olması sebebiyle, Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa'nın emriyle bu kütüphanenin sayım ve teftişinin yapıldığını söylemektedir. Erünsal'a göre, Mehmed İsmet Efendi'nin bu kütüphaneden 129 cilt kitabı alarak evine götürmesi sayım için görevlileri harekete geçiren sebeptir. Bu nedenle sayımdan önce bu kitaplar asıl yerine konmuştur.⁴²

Kadızâde Mehmed Efendi'nin vakfettiği kitaplardan 129 cildin istinsah edilmek amacıyla haneye götürüldüğü iddiası, Mehmed İsmet Efendi'nin istinsah yoluyla kitap edinme faaliyeti dikkate alındığında şüphe uyandırmamaktadır. Bugün Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi bünyesinde bulunan Kadızâde Mehmed Efendi koleksiyonunda yaptığımız tarama ise durumun

Kültür Yayınları, 2017), 19-44.

40 bk. Açıl, "Osmanlı'da Bir Medrese Kütüphanesi Nasıl Oluşur? Cârullah Efendi Kütüphanesi Örneği", 146-147.

41 İSAM, Kismet-i Askeriye, nr. 105, vr. 72b-73b.

42 Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 401-402.

iddia edildiği gibi olmadığını ortaya çıkarmıştır. Söz konusu koleksiyondaki kitapların tamamı gözden geçirilerek yapılan araştırmada, toplam 51 adet kitapta Mehmed İsmet Efendi'ye ait kayıtlara rastlanmıştır.⁴³ Mehmed İsmet Efendi'nin mührü ise bu yazmaların sadece 17'sinde basılı bulunmaktadır.⁴⁴ Mehmed İsmet Efendi'nin temellük kaydını taşıyan 51 yazmanın 16'sında mülkiyet tarihi de yazılmıştır.⁴⁵ Buna göre, en erken tarihli temellük 1112/1700-1701 tarihli olup Surûri'nin *Şerh-i Misbâh* başlıklı eserinin üstündedir. En geç tarihli temellük ise 1160/1747 tarihli olup İbn Hişâm'ın *Siret*'ine kaydedilmiştir. Geri kalan 14 yazmanın dördünde 1133/1720-21, ikişer tanesinde 1116/1704-05 ve 1146/1733-34 tarihi göze çarpmaktadır. Birer yazma ise 1115/1703-04, 1121/1709-10, 1125/1713-14, 1135/1722-23, 1139/1726-27 ve 1144/1731-32 tarihlerinde temellük edilmiş görünmektedir.

Bu temellük tarihleri dikkate alındığında, Mehmed İsmet Efendi'nin 129 adet kitabı 1700'ün başından vefat ettiği 1747 senesi sonlarına kadar peyderpey mülkiyetine aldığı sonucuna varmak mümkündür. Yukarıda bahsi geçen 8 Ocak 1748 tarihli hüccette, Mehmed İsmet Efendi'nin Kadızâde Mehmed Efendi vakfının mütevellisi iken bu kitapları istinsah etmek amacıyla alıp hanesine götürdüğüne dair açıklamayla birlikte değerlendirildiğinde, Mehmed İsmet Efendi'nin kesintisiz bir şekilde 48 yıl boyunca bu vakfın mütevellisi ve kitaplarının da hafız-ı kütübü olduğu sonucuna varmak gerekir. Bu ise tarihî vesikalarla desteklenmeyen bir çıkarımdır. Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelere göre, bu vakfın 1093 senesi Ramazan'ı ile 1110 senesi Ramazan'ı arasında (3 Eylül 1682 – 3 Mart 1699) mütevellisi el-Hâc Mustafa Ağa adlı bir zattır.⁴⁶ 1139/1726-27 senesinde ise Mustafa Çelebi adlı birinin vakfın mütevellisi olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷ Eldeki belgeler, Mehmed İsmet Efendi'nin kesin bir şekilde vakfın mütevellisi olduğu tek dönemin 1149 ve 1150 (12 Mayıs 1736-20 Nisan 1738) yıllarını kapsayan iki yıl olduğunu göstermektedir.⁴⁸ Bu durumda, Mehmed İsmet Efendi'nin 1730'lu ve 40'lı yıllarda Kadızâde Mehmed Efendi vakfına müteveli olduğu ve bu dönemde 129 cilt kitabı hanesine götürerek mülkiyetine geçirmeye teşebbüs ettiği iddia edilebilir. Bununla birlikte, diğer mütevelliler döneminde de böyle bir girişimde bulunmuş olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

Kadızâde Mehmed Efendi koleksiyonuna intikal eden 51 adet yazmada Mehmed İsmet Efendi'nin temellük kayıtlarının bulunması söz konusu kitapların zimmete geçirilme teşebbüsüne açık bir delil olmakla birlikte, onun bu kitaplarda bulunan Kadızâde Mehmed Efendi'ye ait

43 bk. Kadızâde Mehmed, nr. 19, 28, 39, 45, 57, 60, 79, 91, 95, 97, 100, 102, 106, 131, 139, 141, 151, 182, 218, 239, 243, 271, 273, 279, 293, 294, 298, 344, 347, 350, 359, 368, 369, 370, 371, 401, 403, 404, 409, 416, 417, 427, 437, 441, 449, 460, 493, 494, 495, 500 ve 566.

44 bk. Kadızâde Mehmed, nr. 19, 91, 95, 139, 271, 273, 279, 298, 347, 403, 404, 409, 427, 437, 441, 449 ve 500.

45 bk. Kadızâde Mehmed, nr. 19, 60, 141, 151, 218, 279, 294, 298, 350, 359, 403, 404, 437, 493, 494 ve 495.

46 1 Zilhicce 1093 ila 30 Zilkade 1095, BOA, D. 4320/5/1; 1 Zilhicce 1095 ila 30 Zilkade 1096, BOA, TSMA, E. 43/1/1; 1 Ramazan 1105 ila 30 Şaban 1106, BOA, D. 4320/6/1; 1 Ramazan 1106 ila 30 Şaban 1107, BOA, D. 4320/7/1; 1 Ramazan 1109 ila 30 Şaban 1110, BOA, D. 4320/8/1.

47 bk. BOA, EV. HMH. d. 2984/2-5.

48 bk. BOA, AE. SMH. d. I, 89/6074/1/1. 25 Zilkade 1118 (28 Şubat 1707)'de Mehmed b. İbrâhim adlı biri bu vakfa dersiam olarak atanmıştır.

vakıf kayıtlarını koruduğunu da ifade etmek gerekir. Bu tercihin tek istisnası Şem‘î’nin (ö. 1603) *Şerh-i Mesnevî* nüshasıdır. 8 Ocak 1748 tarihli hüccet, iki cilt *Şerh-i Mesnevî*’nin Mehmed İsmet Efendi’nin koleksiyonundan çıkarılarak ait olduğu yere iade edildiğini göstermektedir. Bugün Kadızâde Mehmed Efendi koleksiyonunda yer alan Şem‘î’nin kaleminden çıkma üç *Şerh-i Mesnevî* nüshasında, Kadızâde Mehmed Efendi’nin ölümünden sonra hazırlandığı anlaşılan 1068/1657-58 tarihli vakıf mührü bulunmaktadır. Bu nüshaların sadece birinde bulunan vakıf kaydı ise kazanmış görünmektedir. Bu ise söz konusu kazıma işleminin Mehmed İsmet Efendi tarafından yapılmış olabileceğini akla getirmektedir.⁴⁹ Mehmed İsmet Efendi’nin sağlığında Kadızâde Mehmed Efendi’nin mevkuf kitaplarından çıkararak hanesine götürdüğü İbn Hacer el-Askalânî’nin (ö. 1449) *Fethu’l-Bârî Şerhu’l-Buhârî* isimli eserinin üç cildine uyguladığı muamele, vakıftan aldığı 129 adet kitabı maruz bıraktığı işlemle paralellik arz etmektedir. O, *Fethu’l-Bârî* ciltlerinden birine temellük kaydını işlerken diğer iki cilde kendisine ait bir mülkiyet kaydı girmemişti.⁵⁰ Aynı şekilde, Bedreddin el-Aynî’nin *el-Binâye fi Şerhi’l-Hidâye*’sinin üç cildini alıp birine temellük kaydını kaydetmiş, Kadızâde Mehmed Efendi’nin vakıf kaydının bulunduğu diğer iki cildi bundan muaf tutmuştur.⁵¹

Mehmed İsmet Efendi’nin terekesinden alınarak Kadızâde Mehmed Efendi kitaplığına iade edilen kitapların mevkuf olduğunun en açık delilleri 8 Ocak 1748 tarihli hüccette anılan iki şahidin şahitliği ve Kadızâde Mehmed Efendi’nin bu kitaplardaki vakıf kaydı ve mührüdür. Mehmed İsmet Efendi’nin temellük kayıtlarını taşıyan söz konusu 51 yazmanın hiçbirinde Kadızâde Mehmed Efendi’nin vakıf kaydının olmaması fakat hepsinde vakıf mührünün olması dikkat çekicidir. Kadızâde Mehmed Efendi’nin vefatından sonra hazırlanan ve “bi-vakf-i merhûm Kâdızâde Mehmed Efendi 1068” ibaresini taşıyan mührün,⁵² Mehmed İsmet Efendi’nin temellük kaydını taşıyan kitapların hiçbirinde bulunmayan fakat Kadızâde Mehmed Efendi koleksiyonundaki birçok kitapta bulunan “vakf-ı el-merhûm Kâdızâde Mehmed Efendi der-Câmi’-i Şehzâde” içerikli vakıf kaydından sonra hazırlandığını söylemek mümkündür. Yukarıda anılan 12 Şubat 1848 tarihli vesikayla birlikte değerlendirildiğinde, Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa’nın yönlendirmesiyle Kadızâde Mehmed Efendi’nin dağılan kitapları toplandıktan sonra bu mührün hazırlanarak koleksiyondaki kitaplara basıldığı düşünülebilir. Daha gerçekçi bir yargıya varmak için ise henüz hakkında bir çalışma yapılmayan bu vakıf koleksiyonunun öncelikle vakfiyesinin tespiti, Kadızâde Mehmed Efendi hakkındaki biyografik malumatın kaynaklardan derlenmesi ve koleksiyon hakkındaki vesikaların toplanarak bu şahsi kütüphanenin tarihinin yazılması gerekmektedir.

Bu bahsi sonlandırmadan önce, Mehmed İsmet Efendi’nin niçin Kadızâde Mehmed Efendi’nin bazı mevkuf kitaplarını mülkiyetine geçirme girişiminde bulunduğu sorgulanabilir.

49 Şem‘î’nin *Mesnevî* şerhleri için bk. Kadızâde Mehmed, nr. 275, 276, 277. Kadızâde Mehmed Efendi’nin vakfi olduğunu bildiren kayıt 275 numaraları nüshada kazanmış şekilde bulunmaktadır.

50 Temellük kaydı bulunan cilt için bk. Kadızâde Mehmed, nr. 566; diğer iki cilt için bk. nr. 567, 568.

51 Temellük kaydının bulunduğu cilt için bk. Kadızâde Mehmed, nr. 182; diğer iki cilt için bk. 183, 184.

52 Mührün bir örneği için bk. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Mühür Veritabanı (YEK Mühür Veritabanı), “Aranan: Bi-Vakfi Merhûm Kadızâde Mehmed Efendi” (Erişim 1 Eylül 2024). <https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0117>

Buna cevaben, şimdilik, ancak spekülâtif bazı açıklamalarda bulunulabilir. Her şeyden önce, Kadızâde Mehmed Efendi'nin kitap vakfının iyi idare edilmediği, kitapların vakfedildiği yerden alınarak usulsüz bir şekilde yıllarca iade edilmediği söylenebilir. Mehmed İsmet Efendi'nin, Kadızâde Mehmed Efendi koleksiyonunda bulunup kendisinde bulunmayan kitapları elde etmek istediği, diğer bir spekülasyondur. Diğer bir açıklama, Kadızâde Mehmed Efendi'nin topladığı kitapların temizliği ve kalitesiyle alakalı olabilir. Son olarak ise kitabın da ticareti yapılan bir eşya olması nedeniyle maddi değerinden ötürü Mehmed İsmet Efendi'nin ilgisini uyandırmış olabileceği düşünülebilir. Kadızâde Mehmed koleksiyonundan çıkarılan kitaplardan 13 tanesinin tezhipli olması, üçüncü ihtimali güçlendirebilecek önemli bir ayrıntıdır.⁵³

5. Koleksiyonun Akıbeti

Mehmed İsmet Efendi kütüphanesinin akıbeti söz konusu olduğunda bazı açıklamalarda bulunmamız mümkündür. Öncelikle, yukarıda da tartışıldığı gibi, Kadızâde Mehmed Efendi koleksiyonundan çıkarılarak getirilen 129 cilt kitap, Mehmed İsmet Efendi'nin ölümünden sonra tekrar ait oldukları vakfa iade edilmiştir. Mehmed İsmet Efendi'nin yaşarken başka vakıfların mevkuf kitaplarına kütüphanesine yerleştirmek üzere el koyup koymadığı ise şimdilik meçhuldür. İkinci olarak, tereke düzenlenirken kayıt altına alınıp fiyatları belirlenen 897 adet kitap ve risalenin gerek sahaflar gerek devrin koleksiyonerleri ve kitapseverleri tarafından satın alındığına işaret edilmelidir. Bu bağlamda, Mehmed İsmet Efendi'nin mührünü veya temellük kaydını taşıyan en az 126 eserin bugün Veliyyüddin Efendi koleksiyonunda bulunduğunu hatırlamak yeterlidir. Mehmed İsmet Efendi'yle samimi ilişkiler geliştirdiğini ona ait günlük notlardan bildiğimiz Veliyyüddin Efendi'nin, Mehmed İsmet Efendi'nin terekesinden birçok kitabı satın almış olması şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte, Veliyyüddin Efendi'nin müzayededen önce veya müzayede sırasında satın aldığı kitapların toplam sayısı belirsizdir. Kadızâde Mehmed Efendi'nin mevkuf kitapları örneğinde görüldüğü gibi, Mehmed İsmet Efendi zimmetine aldığı her kitaba mührünü basmamakta veya temellük kaydını yazmamaktadır. Bu tespitten hareketle, onun kitaplığındaki diğer kitaplara da benzer bir muamelede bulunduğu, kendisine ait her kitabı mühürlemediği veya mühürlemeye fırsat bulamadığı ileri sürülebilir. Bu nedenle, ihtiyat kaydıyla iddia edilebilir ki, Veliyyüddin Efendi'nin Mehmed İsmet Efendi'nin terekesinden satın aldığı kitap sayısı daha yüksektir fakat bu kitapların bir kısmı Mehmed İsmet Efendi'nin mührünü ve temellük kayıtlarını taşımadığından ona ait olduklarını kanıtlamak şimdilik mümkün görünmemektedir. Veliyyüddin Efendi'nin koleksiyonunda ortaya çıkan Mehmed İsmet Efendi'ye ait mühürlü kitaplar, yakın çevresinden olan yüksek dereceli âlim ve devlet adamlarının onun terekesinden bazı kitapları daha müzayedeye çıkmadan satın almış olma ihtimaline de delalet etmektedir. Örneğin, bugün Esad Efendi koleksiyonunda 2672 numarada kayıtlı olan *Dîvân-ı İzzet'e* dair terekede hiçbir ipucu olmamasına rağmen bu eserin Mehmed İsmet Efendi'nin mülkiyetinde olduğu, onun ölümünden önce veya sonra

53 bk. Kadızâde Mehmed, nr. 95, 139, 141, 182, 298, 368, 369, 370, 371, 404, 417, 437, 469 ve 494.

ise Veliyyüddin Efendi'ye ve nihayet Esad Efendi'ye geçtiği üstündeki mühür ve temellük kaydından anlaşılmaktadır. Mehmed İsmet Efendi'nin yakın dostlarından olduğunu bildiğimiz Şeyhülislâm Çelebizâde Âsım Efendi'nin (ö. 1760)⁵⁴ de onun öldüğü yıl olan 1160/1747 senesinde *el-Fevâidü'n-Nadriyye fi Hâlli'n-Nûniyye* adlı eseri kendi kütüphanesi için alması, bu bağlamda diğer bir delildir.⁵⁵ Zira bu kitap da terekeye kaydedilmemiştir. Bu örnek, Mehmed İsmet'le aynı devri idrak eden ve Damad İbrâhim Paşa'nın emriyle Bedreddin el-Aynî'nin (ö.1451) *'İkdü'l-Cümân fi Târîhi Ehli'z-Zemân* başlıklı eserini Arapçadan Türkçeye tercüme etmek için 1138/1725-26'da teşkil edilen otuz kişilik komisyonda onunla birlikte yer alan Çelebizâde Âsım Efendi'nin⁵⁶ de onun terekesinden birçok kitabı ve risaleyi satın aldığına işaret edebilir. Fakat, Çelebizâde'nin mülkiyetine geçen kitapları henüz tespit etmediğimi ve bunların tespiti için de yazma eser kütüphanelerinin taranmasına dayalı müstakbel çalışmalara muhtaç olduğumuzu belirtmek gerekir. Mehmed İsmet Efendi'nin kitap koleksiyonunun akıbetine dair son olarak şu ayrıntıya da temas edilmelidir ki *Kitâbu'l-Vakf ve'l-İbtidâ, Fevâ'id mine'd-Düreri'l-Mansûre, Mebâriku'l-Ezhâr, el-Muhtâr fi'l-Fevâ, el-Mültekâ fi'l-Fetâvâ, el-Cevâhirü'l-Müdiyye fi't-Tabakâti'l-Hanefiyye*⁵⁷ gibi onun mülkiyetinde bulunup Veliyyüddin Efendi koleksiyonuna geçtiği anlaşılan birçok eserin terekeye kaydedilmemiş olması dikkat çekicidir. Sıralanan bu örnekler, onun sahip olduğu eserlerin terekede kayıt altına alınanlarla sınırlı olmadığına, birçok eserin herhangi bir sebeple terekeye kaydedilmemiş olabileceğine, ölümünden sonra dostlarının daha tereke düzenlenmeden ona ait birçok eseri satın aldığına ve yazma eser kütüphanelerinde yapılacak araştırmalar neticesinde bunların bir kısmının ortaya çıkarılabileceğine işaret etmektedir. Bu nedenle, bundan sonraki çalışmalarda yazma eser koleksiyonlarının tamamının taranması suretiyle Mehmed İsmet Efendi'ye aidiyeti şüpheli olmayan eserlerin ortaya çıkarılması ve bunların terekede zikredilenlerle karşılaştırılması gerekir. Böyle bir çalışmaya girişildiği takdirde, Mehmed İsmet Efendi'ye ait kitapların yaklaşık olarak ne kadarının tereke düzenlenmeden önce elden çıkarıldığı ve terekenin hazırlanmasından önce ve sonra satılan kitapların kimler tarafından satın alındığı ortaya çıkarılacaktır.

Sonuç

Bu makalede, 18. yüzyılın mühim simalarından biri olduğu anlaşılan fakat hakkında yeterince araştırma yapılmamış olan Mehmed İsmet Efendi'nin kütüphanesine odaklanılmıştır. Makale, onun başta Veliyyüddin Efendi koleksiyonu gelmek üzere, çeşitli yazma koleksiyonları taranarak tespit edilen yazmalarının Kısmet-i Askeriye sicilleri taranarak ortaya çıkarılan terekesiyle karşılaştırılması suretiyle hazırlanmıştır. Böylece, 18. yüzyılın bu dikkat çekici

54 Kısa biyografisi için bk. Abdülkadir Özcan, "Âsım Efendi, Çelebizâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 3/477-478.

55 bk. Esad Efendi, nr. 1233, vr. Ia.

56 bk. Mehmet İpşirli "Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri: 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu, 3-5 Nisan 1987*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987), 33-42.

57 Bu kitapların demirbaş numaraları için sırasıyla bk. Veliyyüddin Efendi, Yz. 41, 432, 721, 1559, 1573, 1607.

kitap koleksiyonerinin kütüphane kurma stratejileri anlamlandırılmak istenmiştir. Neticede şu sonuçlara varmak mümkün olmuştur: Mehmed İsmet Efendi, sahip olduğu servet sayesinde uzun yıllar boyunca piyasadan kitap toplamış, vefat eden yakınlarının ve dostlarının kitaplarını kendi kütüphanesi için satın almış görülmektedir. Yaşadığı devrin önde gelen bazı şahsiyetleri gibi müstakil bir kütüphane kurmaya muvaffak olamamıştır fakat kitaplığını büyütürken onlardan farklı olarak sadece kitap almakla yetinmemiş, meşhur bir hattat olduğundan kendi kütüphanesi için de yüzlerce kitap ve risaleyi istinsah etmiş ve risaleleri konularına ve yazarlarına göre sınıflandırıp mecmua hâlinde birleştirmiştir. Bundan başka, kütüphanesini kurma sürecinde *ilm-i nücûm* ve *tasavvuf* gibi ilgi duyduğu ilimlerden kitaplar edinmeye gayret göstermiş ve Kadızâde Mehmed Efendi koleksiyonu örneğinde olduğu gibi, mütevellisi olduğu vakfın kitaplarını kendi kütüphanesini büyütmek için zimmetine geçirmeye teşebbüs etmiştir. Buna rağmen, ölümünden sonra kütüphanesi dağılmıştır. Ulaştığı bu sonuçlara rağmen, Veliyyüddin Efendi koleksiyonunun sadece dijitalleştirilmiş görüntülerine dayandığı ve diğer yazma eser koleksiyonları baştan sona taranmadığı için bu makalenin eksik veriye dayalı olarak hazırlandığı kabul edilmelidir. Bu nedenle, bundan sonra yapılacak çalışmalarda bu eksiklikler göz önünde bulundurularak diğer koleksiyonların da taranması icap etmektedir. Geniş kapsamlı bir araştırma yürütüldüğü takdirde, 18. yüzyılın bu dikkat çekici âliminin kütüphanesi ve entelektüel kaygıları daha iyi anlaşılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Açıl, Berat. "Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu ve İlimler Tasnifi: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme". *Darulfunun İlahiyat* 35/1 (2023), 129-152.
- Açıl, Berat. "Kütüphane Fihristlerinin Tenkitli Neşrine Doğru: Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu'na Ait Defterlerin Mukayesesi". *Osmanlı Tarihinde Köprülüler Dönemi (1656-1710): Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*. ed. M. Fatih Çalışır. 415-450. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2024.
- Açıl, Berat. ed. *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Notları*. Ankara: Nobel, 2015.
- Açıl, Berat. ed. *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. İstanbul: İLEM, 2020.
- Açıl, Berat. "Osmanlı'da Bir Medrese Kütüphanesi Nasıl Oluşur? Cârullah Efendi Kütüphanesi Örneği". *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları: İktidar ve İhtiras*. haz. Tülay Artan – Hatice Aynur. 138-151. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2023.
- Albayrak, Nurettin. "İzzet Ali Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/556-557. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Arslan, Sami. "Metin İçinde Metin: Müstensihlerin Gözünden Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu". *Osmanlı*

- Tarihinde Köprülüler Dönemi (1656-1710): Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar.* ed. M. Fatih Çalışır. 451-488. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2024.
- Artan, Tülay. “On Sekizinci Yüzyıl Başında Osmanlı Bilgi Üretimi ve Dağılımı: Yazma Eser Koleksiyonları ve Koleksiyonerler Arasında Şehid Ali Paşa'nın Yeri”. *Müteferrika* 58 (2020), 5-40.
- Aslan, Ali. *Yazma Eserlerde Mülkiyet Tezâhürleri ve Temellük Kayıtları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Aydüz, Salim. “Halil Faiz (Cabızade).” *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. I/515. İstanbul: YKY, 1999.
- Aydüz, Salim. “İsmet Mehmed Efendi (ö. 1747) ve Tedâhül-i Seneye Dair Risâlesi”. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 15 (2009), 223-264.
- Aydüz, Salim. “İsmet Mehmed Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/664-666. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Aypay, Ali İrfan. *Lâle Devri Şairi İzzet Ali Paşa, Hayatı-Eserleri-Edebi Kişiliği, Divan: Tenkitli Metin, Nigârname: Tenkitli Metin*. İstanbul: yy, 1998.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Ali Emiri. Mahmud I. [AE. SMH. d. I]. No. 89, Gömlek No. 6074.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Bab-ı Defteri. [D.]. No. 4320, Gömlek No. 5.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Bab-ı Defteri. [D.]. No. 4320, Gömlek No. 6.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Bab-ı Defteri. [D.]. No. 4320, Gömlek No. 7.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Bab-ı Defteri. [D.]. No. 4320, Gömlek No. 8.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Evkaf. Haremeyn Muhasebesi Defterleri. [EV. HMH. d.]. No. 2984.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Topkapı Sarayı. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı. [TSM, E.]. No. 43.
- Çalışır, M. Fatih. “Osmanlı Kültür Tarihine Bir Katkı: Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu”. *Osmanlı Tarihinde Köprülüler Dönemi (1656-1710): Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar.* ed. M. Fatih Çalışır. 383-414. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2024.
- Erünsal, İsmail. *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. İstanbul: TİMAŞ, 3. Basım, 2020.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin vd. *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*. 2 Cilt. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: IRCICA, 1997.
- İpek, Nimet – Gülsev Şanver, Gülsüm. “A Historiographical View into Catchword Practices in Islamic Manuscripts”. (Yayın Aşamasında).
- İpşirli, Mehmet. “Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler”. *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri: 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu, 3-5 Nisan 1987*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 33-42. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987.
- İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, 41, 369, 392, 432, 438, 440, 696, 721, 808, 947, 965, 1232, 1308, 1345, 1420, 1559, 1573, 1607, 1622, 1662, 1677, 1686, 1688, 1703, 1708, 1754, 1755, 1774, 1781, 1794, 1795, 1796, 1797, 1807, 1815, 1820, 1826, 1827, 1830, 1838, 1850, 1961, 1985, 2057, 2100, 2101, 2102, 2113, 2123, 2124, 2129, 2138, 2159, 2275, 2278, 2283, 2288, 2306, 2318, 2324, 2329, 2332, 2434, 2715, 2739, 2801, 2824, 2863, 2864, 2886, 2891, 2974, 2985, 3184, 3191, 3204, 3211, 3212, 3221, 3222, 3228, 3230, 3249, 3291.
- İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 1089.
- İstanbul: İSAM, Kısmet-i Askeriye Sicilleri, 105, 107.

- İstanbul: Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi, Takvimler Kataloğu, T25, T26, T28, 418, T30, T33, T36.
- İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 1233, 1534, 3248.
- İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızâde Mehmed Koleksiyonu, 19, 28, 39, 45, 57, 60, 79, 91, 95, 97, 100, 102, 106, 131, 139, 141, 151, 182, 218, 239, 243, 271, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 293, 294, 298, 344, 347, 350, 359, 368, 369, 370, 371, 401, 403, 404, 409, 416, 417, 427, 437, 441, 449, 460, 467, 469, 493, 494, 495, 500 ve 566.
- İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 4892.
- İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi Koleksiyonu, 328.
- İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 324.
- Kafadar, Cemal. "Sohbete Çelebi, Çelebiye Mecmûa...", *Mecmûa: Osmanlı edebiyatının kırkambarı*. haz. Hatice Aynur vd. 43-52. İstanbul: Turkuaz, 2012.
- Kaplan, Yunus. "İzzet, İzzet Ali Paşa". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 28 Aralık 2022. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/izzet-ali-pasa>
- Kaplan, Yunus. "Mehmed İsmet Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 25 Aralık 2022. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ismet-mehmed-ismet-efendi>
- Kara, Tufan. "Temellük Tarihlerinden Tarih Yazmak: Köprülü Kütüphanesi Örneği". *Osmanlı Tarihinde Köprülüler Dönemi (1656-1710): Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*. ed. M. Fatih Çalışır. 489-506. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2024.
- Kesik, Beyhan. "Fâ'iz, Câbi-zâde Halil Fâ'iz Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 26 Aralık 2022. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/faiz-cabizade-halil-faiz-efendi>
- Kılıç, Atabey. "Mecmûa tasnifine dâir". *Mecmûa: Osmanlı edebiyatının kırkambarı*. haz. Hatice Aynur vd. 75-96. İstanbul: Turkuaz, 2012.
- Kut, Günay. "Sultan I. Mahmud Kütüphanesi (Ayasofya Kütüphanesi)". *Osmanlı Devleti'nde Bilim, Kültür ve Kütüphaneler*. 99-128. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 1999.
- Küçük, Harun. "Response to Nir Shafir". *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* 59 (2022), 261-272.
- Küçük, Harun. *Science Without Leisure: Practical Naturalism in Istanbul, 1660-1732*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2019.
- Mansurnoor, İik Arifin. "Religious Scholars and State: Patterns of Recruitment Among the Ottoman 'Ulama'". *Islamic Studies* 31/1 (1992), 35-51.
- Muhammed 'İşmet b. İbrâhîm, *er-Rifd en-Nađr 'alâ 'Akâ'id el-Hizr*, ed. Muhammed Osman Doğan. Amman: Arwiqa, 2021.
- Müstakimzâde Süleymân Sa'deddin Efendi. *Tuhfe-i Hattâtin*. haz. İbnülemîn Mahmûd Kemâl Bey. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Müstakimzâde Süleymân Sa'deddin Efendi. *Tuhfe-i Hattâtin*. ed. Mustafa Koç. İstanbul: Klasik, 2014.
- Özcan, Abdülkadir. "Âsim Efendi, Çelebizâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/477-478. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özvar, Erol. "Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a: Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler) - XVII. Yüzyıl*. 19-44. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

- Shafir, Nir. "The Almighty Akçe: The Economics of Scholarship and Science in the Early Modern Ottoman Empire". *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* 58 (2021), 251-280.
- Uğur, Abdullah. "Muhammediye'nin Bir Beyti Üzerine Mehmed İsmet'in Şerhi". *Edebali İslamiyat Dergisi* 4/2 (2020), 1-13.
- Uğurlu, İsa. "Recording History and Documenting Ego in the Eighteenth-Century Istanbul: Astrological Calendars as Ego-documents". (Yayın Aşamasında).
- Uğurlu, İsa. *The Politics of Sufi Networking: Naqshbandis in the Ottoman Istanbul, 1650-1800*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Mecmua". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/265-268. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi: Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*. Cilt 4(1). Ankara: TTK, 5. Basım, 1995.
- YEK Mühür Veritabanı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Mühür Veritabanı. "Aranan: Bi-Vakfi Merhûm Kadızâde Mehmed Efendi" Erişim 1 Eylül 2024. <https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0117>
- YEK Mühür Veritabanı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Mühür Veritabanı. "Aranan: Muhammed İsmet b. İbrâhim b. Hasan". Erişim 13 Ocak 2023. <https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0795>
- Zilfi, Madeline C. "Elite Circulation in the Ottoman Empire: Great Mollas of the Eighteenth-Century". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 26/3 (1983), 318-364.
- Zilfi, Madeline C. *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Postclassical Age (1600-1800)*. Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1988.